

บทบาทการควบคุม: ความสัมพันธ์ เชิงอำนาจในคำฉันท์ดุश्ฎีสังเวยกล่อมช้าง¹

วรรณญา อัจฉริยปติ

รับบทความ: 23 เมษายน 2563

แก้ไขบทความ: 30 กรกฎาคม 2563

ตอบรับ: 30 กรกฎาคม 2563

ออนไลน์: 25 ธันวาคม 2563

บทคัดย่อ

บทความเรื่อง “บทบาทการควบคุม: ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในวรรณคดี คำฉันท์ดุश्ฎีสังเวยกล่อมช้าง” มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์บทบาทการควบคุมที่เกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ปรากฏในคำฉันท์ดุश्ฎีสังเวยกล่อมช้างสมัยกรุงศรีอยุธยา และคำฉันท์ดุश्ฎีสังเวยกล่อมช้างสมัยรัตนโกสินทร์ รวม 9 เรื่อง ผลการศึกษาพบว่าบทบาทการควบคุมในคำฉันท์ดุश्ฎีสังเวยกล่อมช้างเกิดจากคู่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ 4 ลักษณะ ได้แก่ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเทพกับพระมหากษัตริย์ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนาง ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้สอนกับผู้ถูกสอน และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างศูนย์กลางอำนาจกับพื้นที่ชายขอบ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

¹ บทความนี้เป็นบทความวิจัยที่พัฒนาขึ้นจากการอบรมเชิงปฏิบัติการใน “อาศรมวิจัยมนุษยศาสตร์ ครั้งที่ 5” ซึ่งเป็นโครงการจัดอบรมนักวิจัยรุ่นใหม่และรุ่นกลางในสายมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์เพื่อพัฒนาโครงร่างวิจัยที่มีคุณภาพ โดยได้รับทุนสนับสนุนการดำเนินโครงการจากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกสว.) เมื่อปี 2562 และเป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่องบทบาทการควบคุมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจในคำฉันท์ดุश्ฎีสังเวยกล่อมช้าง ซึ่งได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา (งบประมาณรายได้มหาวิทยาลัย ประจำปีงบประมาณ 2563)

ทั้ง 4 ลักษณะแสดงให้เห็นการผลิดซ้ำอุดมการณ์ความจงรักภักดี อุดมการณ์เรื่อง
จักรพรรดิราช และอุดมการณ์ราชาธิปไตย

คำสำคัญ บทบาทการควบคุม ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ วรรณคดี คำฉันท์ดุชะฎี
สังเวยกล่อมช้าง

The Role of Control: Power Relations in Elephant Pacification Poems

Warunya Ajchariyabodee

Received: April 23, 2020

Revised: July 30, 2020

Accepted: July 30, 2020

Online: December 25, 2020

Abstract

The article “The Role of Control: Power Relations in Elephant Pacification Poems” aims to analyze the role of control caused by power relations that appears in Ayutthaya period, and Rattanakorsin period, with a total of nine issues. The results showed that the power relationship have four features: the power relationship between the god and the king, the power relationship between the king and the government officers, the power relationship between trainer and trainee, and the power relationship between centralization of state (urban areas) and marginal areas (forest areas). This demonstrates the reproduction of ideology for loyalty, Chakravartin, and monarchy.

Keywords: Role of Control, Power Relationship, Literature,
Elephant Pacification Poems

1. บทนำ

1.1 ความสำคัญและที่มาของปัญหา

วรรณกรรมคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมข้างเป็นวรรณกรรมประกอบพิธีกรรมประเภทหนึ่ง ใช้ประกอบพระราชพิธีชุกรม เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จวังข้างเพื่อล่อมจับข้างเถื่อนมาฝึกปรีอให้เชื่องสำหรับใช้เป็นพาหนะของพระมหากษัตริย์หรือในพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางข้างสำคัญ ตามคติความเชื่อเรื่องพระจักรพรรดิราช² หรือเมื่อผู้ใดพบข้างสำคัญ ต้องนำขึ้นน้อมเกล้าฯ ถวายแด่พระมหากษัตริย์เพื่อประกอบพิธีรับขึ้นระวางเป็นพระยาข้างตันหรือพระยาข้างเผือกตามโบราณราชประเพณี

เนื้อเรื่องในคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมข้างปรากฏอย่างเป็นแบบแผนตามขั้นตอนในพิธีกรรม ประกอบด้วยเนื้อเรื่อง 4 ตอน บางที่เรียกเนื้อหาแต่ละตอนนี้ว่า “ลา” ได้แก่

บทไหว้ครู เรียก ลา 1 “ขอพร” หรือสดุดีสิ่งศักดิ์สิทธิ์

บทลาไพร เรียก ลา 2 พรรณนาความเป็นอยู่ของข้างที่อยู่ในป่า

บทชมเมือง เรียก ลา 3 พรรณนาความเจริญรุ่งเรือง และความสวยงามของเมือง

บทสอนข้าง เรียก ลา 4 การสั่งสอนข้างให้จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และเชื่อฟังคำสั่งสอนของหมอควาญ

คำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมข้างในสมัยอยุธยา มีจำนวนลาไม่ครบทั้ง 4 ลา เมื่อถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เนื้อหาจะค่อนข้างมีแบบแผนที่แน่นอน (บาทยัน อิมสำราญ, 2559, น. 120)

² พระจักรพรรดิราชผู้ครองครองรัตนทั้ง 7 ซึ่งมีข้างแก้ว (หัตถิรัตนะ) รวมอยู่ด้วย

หากศึกษารายละเอียดของเนื้อเรื่องในคำฉันท์ดุष्ฎิสังเวยกล่อมข้าง จะพบว่าเนื้อหาในวรรณกรรมนี้ไม่เพียงแต่จะแต่งขึ้นเพื่อใช้เป็นตัวบทอ่านประกอบ ในพระราชพิธีเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทสำคัญที่แสดงถึงอำนาจการควบคุมการปฏิบัติ ให้สอดคล้องตามจารีตประเพณี ในที่นี้เป็นการควบคุมผู้ที่ร่วมในพระราชพิธี อาจหมายถึงขุนนาง ข้าราชการ และรวมถึงข้าง ซึ่งถือเป็นข้าที่สนองพระบาท พระมหากษัตริย์ด้วย บทบาทการควบคุมดังกล่าวสอดคล้องกับสถานะภาพของ วรรณคดีที่ใช้ประกอบพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นชนชั้นปกครองในสังคมไทย ผู้วิจัยจึงเห็นว่าบทบาทดังกล่าวย่อมปรากฏ ในวรรณกรรมพระราชพิธี อีกทั้งบทบาทการควบคุมที่เกิดขึ้นนี้ยังแสดงให้เห็น ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของชนชั้นนำในสังคม กล่าวคือ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เป็นแบบแผนความสัมพันธ์ของผู้มีอำนาจที่สามารถควบคุมพฤติกรรมของผู้ที่ มีอำนาจรองลงมา หรือผู้ไม่มีอำนาจ ให้กระทำ หรือไม่ให้กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

ผู้วิจัยสังเกตว่า สิ่งที่น่าสนใจที่แสดงถึงบทบาทการควบคุมของชนชั้นนำ ของสังคมที่ปรากฏในเนื้อหาของคำฉันท์ดุष्ฎิสังเวยกล่อมข้าง ดังที่ ชัยวัฒน์ พลमुख (2552, น. 40) ได้กล่าวไว้ว่า “คำฉันท์ดุष्ฎิสังเวยกล่อมข้างเป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้น ใช้เป็นโองการสำหรับอ่านในพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางข้างสำคัญ ซึ่งเป็น พระราชพิธีที่มีจุดมุ่งหมายแสดงความผาสุกสมบูรณ์ของบ้านเมือง และส่งเสริม ความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์” ในแง่นี้ผู้วิจัยเห็นว่า การจะสร้างผาสุก สมบูรณ์ของบ้านเมือง และส่งเสริมความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์ไว้ได้นั้น กลไกและกระบวนการการควบคุมพฤติกรรมกลุ่มคนในสังคมให้เป็นไปในทิศทาง ที่พึงประสงค์ย่อมเป็นสิ่งจำเป็น ฉะนั้นการประกอบพระราชพิธี รวมถึงการใช้ วรรณกรรมพระราชพิธีจึงเป็นกลไกวัฒนธรรมที่สำคัญกลไกหนึ่งที่จะนำมาใช้ ควบคุมพฤติกรรมคนในสังคมได้ ดังที่ สมเกียรติ วันทะนะ (2561, น. 20) เสนอไว้ ในบทความ “โองการแข่งน้ำ: อำนาจของการสาปแช่ง หรืออำนาจของการจับจ้อง” ว่า “ที่สำคัญยิ่งกว่าเนื้อหาในโองการแข่งน้ำคือกระบวนการแห่งพิธีกรรมของ โองการแข่งน้ำเอง ซึ่งเป็นการบีบให้ผู้เข้าร่วมในพิธีกรรมต้องทำหน้าที่ระมัดระวัง

พฤติกรรมของตนเอง (surveillance)³ ในระบบการเมืองของอยุธยา หรือกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า กระบวนการของพิธีกรรมเป็นอุปกรณ์ประกันความมีเสถียรภาพของระบบการเมืองระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนาง โดยให้ทุกคนที่เข้าร่วมพิธีควบคุมตนเอง” จากข้อเสนอของ สมเกียรติ วันทะนะ ที่ได้เสนอไว้ข้างต้นจึงทำให้ผู้วิจัยสนใจว่า เนื้อหาในคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้างไม่ได้แสดงบทบาทการควบคุมการกระทำของคนโดยตรงเช่นเดียวกับเนื้อหาในโองการแข่งน้ำที่ปรากฏคำสาปแช่งผู้ที่คิดคด หรือการให้รางวัลผู้ที่จงรักภักดี จึงน่าสนใจว่าเนื้อหาในคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้างทำหน้าที่หรือมีบทบาทการควบคุมในลักษณะใด อีกทั้งบทบาทการควบคุมลักษณะต่าง ๆ ที่ปรากฏในคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้างแสดงถึงคู่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในลักษณะใด

จากการศึกษาในเบื้องต้น ผู้วิจัยพบว่า เนื้อหาในคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้างแสดงบทบาทการควบคุมผ่านเนื้อหาที่เป็นลักษณะการสอน ทั้งนี้สอดคล้องกับงานของ หม่อมหลวงค้ายวง วราสิทธิชัย (2547, น. 105) ที่แสดงให้เห็นว่า เนื้อหาของคำฉันท์ปรากฏจุดมุ่งหมายแฝงในแง่ของคำสอนข้าราชการให้ตระหนักถึงบทบาทหน้าที่ของตน ในแง่นี้จึงแสดงให้เห็นว่าเนื้อหาในคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้างมีบทบาทการควบคุม โดยผ่านเนื้อหาที่เป็นลักษณะการสอน ความประพฤติ ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างคำประพันธ์ที่ว่า

อำพอคชลักษณ์จำรูญ	งามเพียงแสงสุรย์
รังสีพรรณรายฉายฉัน	
ขอพ่อผู้พรหมพงศ์พันธุ์	สดับคำจ่านรรจ์
ที่พระครูพรำรำสอน	

³ คือการสอดส่อง การจับจ้อง หรือการตรวจตรา เป็นวิธีการใช้อำนาจควบคุมแบบใหม่ที่ถูกใช้ในช่วงศตวรรษที่ 18 และต้นศตวรรษที่ 19 ถือว่าเป็นวิธีใช้อำนาจได้อย่างมีอำนาจและให้ผลประโยชน์ที่มากกว่า เป็นการใช้อำนาจที่เกิดประโยชน์สูงสุดจากการจัดการให้คนอยู่ในสถานะที่ถูกควบคุมได้แทนที่จะใช้บทลงโทษกับพวกเขาเหล่านั้น ซึ่งเป็นแนวคิดเรื่องอำนาจชีวิตของมิเชล ฟูโกต์ (จารุณี วงศ์ละคร, 2561, น. 156)

ขับครวญลำนาคำกลอน	มธุรวากยวิงวอน
เพื่อพอบปฏิบัติอตรา	
พอน้อยคอยระมัดกิริยา	เช่นชาติอาษา-
ในยผู้รู้การอันควร	
ยามเมื่อหัตถาจารย์	มาชี้เชิงชวน
สอนสั่งจงตั้งใจจำ	
พอจ้รุ่งไกรงเยงย่ำ	อย่ามาฝ่าฝืนทำ
ตามแต่อำเภอใจตน	

(ประชุมคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกเล่มซ้าง, 2533, น. 33-34)

คำประพันธ์ซ้างต้นเป็นเนื้อหาส่วนหนึ่งใน ลา 4 บทสอนซ้าง ในคำฉันท์ดุขฎิสังเวย กลุ่มพระเศวตสุรคชาธาร สำนวนของท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุลณ อยุธยา คำประพันธ์ดังกล่าวแสดงถึงอำนาจการควบคุมความประพฤติของซ้างผ่านลักษณะของการสั่งของผู้สอน จะเห็นได้จากลักษณะภาษาที่ใช้ คำว่า “จง” และ “อย่า” ทำให้เห็นว่าผู้สอนมีอำนาจเหนือกว่าซ้าง ซึ่งแสดงความคิดเห็นให้เห็นว่า แม้จะเป็นซ้างสำคัญของพระมหากษัตริย์ก็ต้องเชื่อฟัง ไม่ทำตามใจของตน เป็นสิ่งที่จะต้องนำมาปฏิบัติด้วย จะเห็นว่าเป็นการใช้บทสอนซ้างแสดงถึงกรอบความคิดของผู้สอนหรือผู้มีอำนาจเหนือกว่าว่าจะต้องปฏิบัติอะไรอย่างไร นอกจากนี้ถ้าหากมองนัยยะที่แฝงว่า บทสอนซ้างนี้อาจเป็นการควบคุมผู้เข้าร่วมพิธี (ข้าราชการหรือขุนนาง) ก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นการแสดงการควบคุมผ่านความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้ปกครอง (พระมหากษัตริย์) กับผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครองว่า ต้องปฏิบัติในสิ่งที่ถูกที่ควร ไม่สามารถทำตามใจตนเองได้ในฐานะข้าของพระมหากษัตริย์เช่นเดียวกับซ้าง

ดังนั้นเนื้อหาในบทสอนซ้างจึงมีบทบาทการควบคุมที่แสดงถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสองลักษณะ คือ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้สอน (กวี) – ผู้ถูกสอน (ซ้าง) และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชนชั้นปกครอง (พระมหากษัตริย์) – ผู้ที่ร่วมในพระราชพิธี หรือในที่นี้ก็อาจหมายถึงขุนนาง ข้าราชการ

นอกจากบทบาทการควบคุมผ่านเนื้อหาของการสอนแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่าการแสดงบทบาทการควบคุมผ่านการอ้างถึงอำนาจบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ก็เป็นสิ่งที่ปรากฏในคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมข้างสอดคล้องกับคติจักรพรรดิราช โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องข้างเผือก ที่ชนชั้นปกครองนำมาใช้แสดงถึงความชอบธรรมของอำนาจและเสถียรภาพของพระมหากษัตริย์ ซึ่งโดยนัยหนึ่งคำฉันท์ดุขฎิสังเวยจึงเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ดังที่ หม่อมหลวงคำยวง วราสิทธิชัย (2549) ได้แสดงให้เห็นว่า วรรณกรรมพระราชพิธีกลุ่มต่าง ๆ ทำหน้าที่เฉลิมพระเกียรติและ “อาจทำหน้าที่ในการเป็นวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติในบริบทสมัยใหม่แทนวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติซึ่งเป็นหนังสือที่เคยนิยมกันมาแต่เดิม” (หม่อมหลวงคำยวง วราสิทธิชัย, 2549, น. 39)

ทั้งนี้ผู้วิจัยมองว่า การอ้างถึงบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ไม่ได้แสดงถึงนัยของการเฉลิมพระเกียรติ บุญบารมีของพระมหากษัตริย์เป็นสัญลักษณ์ของผู้มีอำนาจเหนือกว่าควบคุมไม่ให้ผู้มีอำนาจน้อยกว่าประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่จะกระทบต่อความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์ได้ การแสดงความจงรักภักดีจึงเป็นสิ่งที่ผู้มีอำนาจน้อยกว่าพึงกระทำ ซึ่งเป็นบทบาทการควบคุมทางอ้อม นอกจากนี้ในบทบาทการควบคุมที่แสดงผ่านการอ้างถึงบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ก็เกิดจากคู่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระมหากษัตริย์กับข้าง (ข้าราชการ) ดังจะเห็นได้จากคำประพันธ์ที่ว่า

ทรงพระกฤษฏาภินิหาร	ดุจขัตติยปุราณ
เป็นปิ่นปักป้องผองภัย	
จึงมีล้ำเศวตดมไธ	ทั้งเถินเถื่อนไศล
มานมั่งมักดีฎมิบดินทร์	
จึงองค์พระจอมปัตติพนธ์	ให้ราชกริน
เนาในนิเวศน์เขตวัง	

(ประชุมคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมข้าง, 2533, น. 11)

คำประพันธ์ข้างต้นปรากฏในลา 1 บทสดุดี ในคำฉันท์ดุขฎิสังเวยก ล่อมพระศรีนรารัฐราชกิริณี พระราชนิพนธ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี แสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีบุญบารมีจึงมีข้างเผือกที่ทิ้งป่าที่อยู่เดิมมาแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์

จากที่กล่าวมานั้นเป็นการวิเคราะห์เนื้อหาบางส่วนในเบื้องต้นที่แสดงให้เห็นว่าเนื้อหาในคำฉันท์ดุขฎิสังเวยก ล่อมข้างมีบทบาทอื่นนอกจากเป็นตัวบทที่ใช้อ่านประกอบในพระราชพิธีรับขวัญหรือสมโภชข้างเท่านั้น แต่ยังแสดงถึงบทบาทการควบคุม และบทบาทดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงคู่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในลักษณะต่างๆ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังเห็นว่า คำฉันท์ดุขฎิสังเวยก ล่อมข้างในแต่ละยุคสมัยเป็นวรรณกรรมที่สร้างและผลิตซ้ำชุดความคิดความจงรักภักดีเพื่อตอบสนองอุดมการณ์ราชาธิปไตยของชนชั้นนำไทย⁴ ให้มีความแข็งแกร่งมั่นคงมากขึ้น อุดมการณ์เหล่านั้นก็ยังคงไหลเวียนอยู่ในสังคมพหุวัฒนธรรมไทยอย่างเป็นธรรมชาติผ่านขนบการประพันธ์ดุขฎิสังเวยก ดังที่ สุรเดช ชาติอุดมพันธ์ (2559ก, น. 192) ที่ได้อธิบายไว้ว่า “เนื่องจากวรรณกรรมไม่ได้เป็นผลผลิตของปัจเจกบุคคลที่มีเจตจำนงเสรีอย่างที่เคยเชื่อกันมาตามแนวคิดมนุษยนิยมเสรี หากแต่วรรณกรรมจะกลายเป็นสิ่งที่เคลือบแฝงไว้ซึ่งอุดมการณ์ที่ส่งต่อ ๆ กันจากรุ่นสู่รุ่นเป็นการถ่ายทอดกรอบความคิดที่ชนชั้นหนึ่ง ๆ พิจารณาว่าผิดชอบชั่วดี”

ทั้งนี้ผู้วิจัยเห็นว่า มีผู้ศึกษาวิจัยวรรณกรรมโดยเปลี่ยนมุมมองการอ่านวรรณกรรม หรือใช้แนวทางการศึกษาอื่น ๆ มาศึกษาวรรณกรรม ก็ทำให้เปิดเผยแง่มุมอื่น ๆ ไปได้ที่น่าสนใจ ดังบทความเรื่อง “รวมอภิรมย์ หรือข่มขืน: มุมมองใหม่

⁴ ชนชั้นนำไทย หมายถึง ผู้ที่เป็นเจ้าชีวิต เจ้าของแผ่นดิน ผู้มีอำนาจใช้กฎหมาย สามารถกำหนดทิศทาง ความเป็นไปต่าง ๆ ของรัฐ โดยสามารถใช้อำนาจได้ทั้งทางตรง หรือใช้อำนาจทางอ้อมผ่านกลุ่มบุคคลที่เรียกว่าขุนนาง ในการปกครองไพร่ ประเทศราช อีกทั้งในตอนปลายสมัยอยุธยา ชนชั้นนำไทยยังหมายรวมถึงขุนนาง หรือมูลนายที่มีบทบาทสำคัญในทางการปกครอง ก่อนที่จะพัฒนาไปเป็นชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ (เอนก มากอนันต์, 2562, น. 9) ชนชั้นนำไทยในคำฉันท์ดุขฎิสังเวยก ล่อมข้าง หมายถึง พระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ และขุนนาง

ต่อบทอศักรยี่ในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” ของ เสาวณิต จุลวงศ์ (2555) ที่ได้เปลี่ยนมุมมองการอ่านบทอศักรยี่ของวรรณคดีไทยที่มักจะสนใจ บทอศักรยี่ในแง่วรรณศิลป์แห่งการประพันธ์ ซึ่งการอ่านในลักษณะดังกล่าวทำให้ ละเลยแง่มุมอื่นของบทอศักรยี่ แต่ “การมองใหม่เผยให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิง อำนาจ (power relation) ในการกำหนดเหตุการณ์ที่เรียกว่า ‘ข่มขืน’ และเหตุการณ์ ที่เรียกว่า “ร่วมอภิรมย์” ซึ่งสะท้อนว่าแง่มุมในการตัดสินใจทางจริยศาสตร์ของ สังคมไทยเกี่ยวข้องกับสถานะทางสังคมของผู้กระทำ และประโยชน์จากการกระทำ มากกว่าการกระทำนั้นเอง” (2555, น. 176) หรือบทความเรื่อง “โองการแข่งน้ำ: อำนาจของการสถาปนา หรืออำนาจของการจับจ้อง” ของ สมเกียรติ วันทะนะ (2561) ที่แสดงให้เห็นว่า เนื้อหาในโองการแข่งน้ำเป็นเครื่องมือในการสร้าง เสถียรภาพระบบการเมืองในสมัยอยุธยาระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนาง ทั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยวรรณกรรมพระราชพิธีโดยใช้แนวคิดประวัติศาสตร์ความคิด ทางการเมืองมาอธิบาย

นอกจากนี้จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา วรรณกรรมพระราชพิธีพบว่า แนวทางการศึกษาวรรณกรรมพระราชพิธีนอกจาก การศึกษาโครงสร้าง รูปแบบ เนื้อหา และการใช้ภาษาแล้ว ผู้วิจัยพบว่ามักมี การศึกษาเชื่อมโยงวรรณกรรมพระราชพิธีกับความคิดเรื่องการเฉลิมพระเกียรติ ไม่ว่าจะ เป็น บทความเรื่อง “มองวรรณกรรมพระราชพิธีในฐานะวรรณกรรม เฉลิมพระเกียรติ” ของ หม่อมหลวงค้ายวง วราสิทธิชัย (2549) และเรื่อง “ลิลิต กระบวนพยุหยาตราสถลมารคและชลมารคจากพระราชพิธีสู่วรรณคดี เฉลิมพระเกียรติ” ของ ธาณิรัตน์ จตุทะศรี (2555) จากการศึกษาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า วรรณกรรม พระราชพิธีไม่ได้ทำหน้าที่เป็นเพียงวรรณกรรมที่ใช้ประกอบ ในการพระราชพิธีเท่านั้น แต่เต็มไปด้วยชุดกรอบคิดที่แสดงให้เห็นว่าสถาบัน พระมหากษัตริย์เป็นสถาบันสูงสุดที่ต้องยกย่องสรรเสริญ และสัมพันธ์กับระบอบ การปกครองของไทยที่มีมาช้านาน

ผู้วิจัยจึงเห็นว่า หากอ่านวรรณคดีคำฉันท์ดุชฎิสังเวยกล่อมช้างโดยที่ไม่ใช้ วิธีการอ่านตามขนบของวรรณคดีพระราชพิธีว่ามีโครงสร้างบทอ่าน มีเนื้อหา หรือ

มีการใช้ถ้อยคำในบทวรรณกรรมอะไรบ้างเท่านั้น โดยการนำแนวคิดการควบคุม และแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจ มาใช้วิเคราะห์ก็จะทำให้เห็นบทบาทที่แฝงอยู่ในคำฉันท์ดุष्ฎีสั่งเวยกล่อมข้างได้มากยิ่งขึ้น

ในบทความวิจัยนี้ ผู้วิจัยจึงนำวรรณคดีคำฉันท์ดุष्ฎีสั่งเวยกล่อมข้าง ของขุนเทพกระวี เมืองสุโขทัย คำฉันท์ดุष्ฎีสั่งเวยกล่อมข้างสมัยกรุงศรีอยุธยา และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ นำมาศึกษาวิเคราะห์ เพื่อศึกษาบทบาทการควบคุม วิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกิดจากบทบาทการควบคุม ทั้งนี้จะเป็นการเปิดมุมมอง การอ่านวรรณกรรมพระราชพิธีได้อีกมุมมองหนึ่ง

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์บทบาทการควบคุมที่ปรากฏในคำฉันท์ดุष्ฎีสั่งเวยกล่อมข้าง
2. เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในคำฉันท์ดุष्ฎีสั่งเวยกล่อมข้าง

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตด้านเนื้อหา

1. คำฉันท์ดุष्ฎีสั่งเวยกล่อมข้าง ของขุนเทพกระวี เมืองสุโขทัย
2. คำฉันท์ดุष्ฎีสั่งเวยกล่อมข้างครั้งกรุงเก่า
3. คำฉันท์ดุष्ฎีสั่งเวยกล่อมข้างพระราชนิพนธ์สมเด็จพระนารายณ์
4. คำฉันท์ดุष्ฎีสั่งเวยกล่อมข้างปลายพระนิพนธ์กรมหมื่นศรีสุนทร
5. คำฉันท์ดุष्ฎีสั่งเวยกล่อมข้างฟัง พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
6. คำฉันท์ดุष्ฎีสั่งเวยก ล่อมพระเสวตรวรรณ ลำนวนของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)
7. คำฉันท์ดุष्ฎีสั่งเวยก ล่อมพระเศวตคชเดชนัดलग พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

8. คำฉันท์ดุขฎฐิติสังเวย กล่อมพระเศวตสุรคชาธาร สำนวนของท่านผู้หญิง
สมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา

9. คำฉันท์ดุขฎฐิติสังเวย กล่อมพระศรีนราวีสุราชกิริณี พระราชนิพนธ์
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

1.4 สมมติฐาน

1. คำฉันท์ดุขฎฐิติสังเวยกล่อมช้างมีบทบาทการควบคุมคนในสังคม โดยใช้
กลวิธีการสอนและการเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์

2. คำฉันท์ดุขฎฐิติสังเวยกล่อมช้างปรากฏคู่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ 4
ลักษณะ ได้แก่ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเทพเจ้ากับพระมหากษัตริย์
ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนาง ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่าง
ผู้สอนกับผู้ถูกสอน และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพื้นที่ศูนย์กลางอำนาจ
กับพื้นที่ชายขอบ

1.5 วิธีดำเนินการวิจัย

1. กำหนดประเด็นการวิจัย

2. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

2.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาคำฉันท์ดุขฎฐิติสังเวย
กล่อมช้าง

2.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวรรณกรรมพระราชพิธี

2.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาความสัมพันธ์เชิง
อำนาจ

3. ศึกษาแนวคิดเรื่องอำนาจ การควบคุม และความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

4. ศึกษาและวิเคราะห์ตีบทวรรณกรรมคำฉันท์ดุขฎฐิติสังเวยกล่อมช้างใน
ประเด็นบทบาทการควบคุมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

5. สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

6. นำเสนอผลการวิจัยสู่สาธารณะ

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบถึงบทบาทการควบคุมที่ปรากฏในคำฉันท์ดุขฎฐิติสังเวยกล่อมช้าง ซึ่งเป็นบทบาทอีกบทบาทหนึ่งของวรรณกรรมพระราชพิธี
2. ทราบถึงลักษณะความสัมพันธ์เชิงอำนาจในคำฉันท์ดุขฎฐิติสังเวยกล่อมช้าง
3. เป็นแนวทางในการศึกษา วิเคราะห์ วิจัยวรรณกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย

2. กรอบแนวคิดเรื่องอำนาจ การควบคุม และความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

แนวคิดเรื่องอำนาจที่ปรากฏในวงวิชาการทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์มีหลากหลาย ในที่นี้ผู้วิจัยได้นำแนวคิดเรื่องอำนาจของแมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) มิเชล ฟูก็อดต์ (Michel Foucault) และ อันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) มาประยุกต์ใช้ในการอธิบายด้วยทฤษฎีวรรณกรรมคำฉันท์ดุขฎฐิติสังเวยกล่อมช้าง

คำอธิบายที่ทำให้เข้าใจแนวคิดของแมกซ์ เวเบอร์ ซึ่งสมเกียรติ วันทะนะ (Weber, 2009, p. 294, อ้างถึงใน สมเกียรติ วันทะนะ, 2557, น. 10-11) ได้อธิบายไว้ว่า เวเบอร์เห็นว่า

“อำนาจหน้าที่” ที่มนุษย์เราใช้อ้างในการปกครองหมู่คณะหรือประเทศนั้นมี 3 ชนิด ได้แก่ **อำนาจหน้าที่ตามประเพณี** (traditional authority) เป็นอำนาจหน้าที่ที่อยู่บนความเชื่อที่สัมพันธ์กับประเพณีปฏิบัติอันเก่าแก่ที่ปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาเป็นระยะเวลายาวนาน **อำนาจหน้าที่ตามบารมี** (charismatic authority) เป็นอำนาจหน้าที่ที่สัมพันธ์กับความเชื่อที่ว่าผู้ปกครองมีคุณสมบัติพิเศษกว่าคนทั้งหลาย ส่วน **อำนาจหน้าที่ตามหลักเหตุผล - กฎหมาย** (rational-legal authority) เป็นอำนาจหน้าที่ที่สัมพันธ์กับความเชื่อที่ว่าบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ประกอบกันขึ้นเป็นองค์กร จะใช้อำนาจปกครองได้อย่างเหมาะสม เนื่องจากองค์กรนั้นมีที่มาที่อธิบายได้ด้วยหลักเหตุผล นอกจากนี้กฎเกณฑ์กติกาต่าง ๆ (rules) จะถูกตราขึ้นเป็นด้วยกฎหมายที่คนทั่วไปได้รับรู้ร่วมกันไม่ว่าด้วยการประกาศ (enactment) การตกลง (agreement) หรือการบังคับลงมาจากข้างบน (imposition) ก็ตาม

จะเห็นได้ว่าอำนาจทั้ง 3 ลักษณะที่เวเบอร์ได้อธิบายนั้นนำมาใช้เพื่ออธิบาย “ความเหมาะสมของการใช้อำนาจ” ตามประเพณี ตามบารมี และตามหลักของกฎหมาย ซึ่งผู้ปกครองได้นำมาอ้างเพื่อแสดงถึงอำนาจ อีกทั้งอำนาจของผู้ปกครองในทัศนะของเวเบอร์เป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับสถานะภาพของบุคคล อำนาจมีลักษณะเป็นสมบัติหรือเป็นทรัพยากรที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับสถานะภาพของบุคคล เรียกว่า อำนาจเหนือผู้อื่น (power over others) การใช้อำนาจในลักษณะดังกล่าวมีนัยสะท้อนถึงความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างผู้มีอำนาจมากกว่ากับผู้มีอำนาจน้อยกว่า หรือผู้มีอำนาจกับผู้ไร้อำนาจ จากคำอธิบายนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าอำนาจทั้ง 3 ลักษณะของเวเบอร์แสดงให้เห็นบทบาทการควบคุมที่ผู้ปกครองนำมาใช้กับผู้อยู่ใต้การปกครอง ทำให้การปกครองมีความมั่นคงและมีเสถียรภาพมากขึ้น

ส่วนความคิดเกี่ยวกับอำนาจตามทัศนะของมิเชล พูโกต์ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2562) พูโกต์ได้ใช้วิธีคิดเชิงวิพากษ์ทำให้เห็นว่าอำนาจมีทั้ง 2 ด้าน ทั้งด้านของการครอบงำและการผลิตสร้างความรู้ จนทำให้พูโกต์มองเห็นและเข้าใจลักษณะจุลภาคของอำนาจและอำนาจชีวะ โดยพูโกต์เสนอให้พิจารณาเรื่องอำนาจในลักษณะที่ไม่ใช่เป็นเหมือนสิ่งของที่มีผู้หนึ่งผู้ใดสามารถถือไว้หรือครอบครองได้ เป็นสมบัติของผู้นั้น แต่ให้พิจารณาว่าอำนาจไม่มีตัวตน แต่เคลื่อนไหว (Mobile) ไปตามเงื่อนไข อำนาจตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์และปฏิบัติการของความสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อนในระหว่างสนามที่แตกต่างกัน และแนวคิดของมิเชล พูโกต์ ที่แสดงบทบาทการควบคุมได้อย่างชัดเจนที่พูโกต์เรียกว่า “อำนาจในการกำหนดวินัย” (Disciplinary Power) (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2562, น. 112)

อำนาจในการกำหนดวินัยเป็นการอธิบายว่าอำนาจที่มองไม่เห็นนั้น แสดงออกมาได้ชัดเจนเมื่อมองผ่านอำนาจชีวะหรือการบงการตัวเอง หรือการยอมให้คนอื่นมากกระทำโดยการยินยอมของตนเอง ในแง่นี้การควบคุมจึงไม่ได้เป็นการกดบังคับโดยตรง แต่เป็นการกดบังคับที่มองไม่เห็น ซึ่งพูโกต์ใช้คำว่า กลยุทธ์ของกระบวนการสร้างบรรทัดฐาน (Strategy of Normalization) ที่ทำให้

รู้สึกว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดาในชีวิตประจำวัน จนสามารถเข้ามาควบคุมวัตรปฏิบัติของร่างกายมนุษย์ เมื่อเราถือเป็นเรื่องปกติธรรมดาก็จะไม่วิพากษ์วิจารณ์ และความคิดนั้นก็มาครอบงำเรา หรือมาบงการเรา อำนาจเช่นนี้เกี่ยวข้องกับสิ่งที่ฟูโกต์เรียกว่า “ระบอบของความจริง” (Regime of Truth) (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2562, น. 120) ระบอบความจริงนี้จึงเป็นเหมือนกลไกของอำนาจที่บังคับตัวเรา โดยที่ไม่จำเป็นต้องเห็นว่าตัวผู้บงการคือใครหรืออะไร กล่าวได้ว่า “อำนาจชีวะ” เป็นอำนาจควบคุมชีวิตและร่างกายมนุษย์ผ่านการปลูกฝังองค์ความรู้จากสถาบันทางสังคม เพื่อสร้างให้ผู้คนมีวินัยแล้วจัดการควบคุมตนเองจากวินัยที่ถูกสร้างขึ้น อำนาจชีวะจะปฏิบัติการต่อกำความสัมพันธ์แบบคู่ตรงข้ามระหว่างความปกติและผิดปกติ สังคมนั้นก็จะยึดมั่นบรรทัดฐาน หากมีสิ่งใดที่เบี่ยงเบนและต่างไปจากบรรทัดฐานที่สังคมนั้นยึดมั่นก็จะถูกกำจัดออกไปหรือทำให้มีสภาพเป็นปกติ (จารุณี วงศ์ละคร, 2561, น. 154)

แนวคิดเรื่องอำนาจชีวะกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

อำนาจชีวะไม่ใช่อำนาจควบคุมและปราบปรามในรูปของกฎหมาย อำนาจศาล อำนาจรัฐ หรืออำนาจกษัตริย์อย่างที่เราค้นเคย และมีใช้อำนาจที่มีอยู่ในมือคนใดคนหนึ่งที่เขาไว้ใจกดขี่ข่มเหงหรือเป็นอำนาจความรุนแรงแบบใช้กำลังทางกายภาพกระทำให้บุคคลอื่นเลือดตกยางออกดังที่เรารังเกียจและเห็นเป็นสิ่งที่ชั่วร้าย หากแต่อำนาจชีวะในทัศนะของฟูโกต์เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ณ จุดย่อยๆ ของสังคม เช่น ครอบครัว โรงเรียน โรงพยาบาล ค่ายทหาร เรือนจำ สถาบันการศึกษา ฯลฯ ซึ่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจได้แทรกซึมอยู่ในทุกความสัมพันธ์ในสังคม (เช่น กิจกรรมทางเศรษฐกิจ การอบรมขัดเกลา การศึกษา การบริหาร เป็นต้น)

(จารุณี วงศ์ละคร, 2561, น. 146)

ส่วนความคิดเรื่องอำนาจของอันโตนิโอ กรัมชี่ ศึกษาอำนาจในฐานะทางสังคมในประเด็นเรื่อง “การครอบงำ” (hegemony) มองเห็นความสำคัญในการวิเคราะห์โครงสร้างส่วนบนทั้งมองเห็นว่าพลังของจิตสำนึกและอุดมการณ์

เป็นเงื่อนไขสำคัญในการรักษาอำนาจทางสังคมเอง โดยเฉพาะการสร้างความรู้สึกให้เห็นว่าการครอบงำนั้นเกิดขึ้นจากความเต็มใจ สมครใจที่ไม่ใช่การบังคับ ธรรมเนียมที่สนใจประเด็นการทำงานของกลไกทางสังคมที่ครอบงำวิถีคิดของประชาชน รวมทั้งสนใจกลไกการตอบรับ ตอบโต้ ต่อรอง และแย้งซึ่งพื้นที่ของผู้ที่ถูกครอบงำด้วยอำนาจ

การนำแนวคิดของแม็กซ์ เวเบอร์ มิเชล ฟูกูต์ และอันโตนิโอ กรัมชี่ มาใช้ศึกษาตัวบทวรรณกรรมคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้างจะช่วยเผยให้เห็นบทบาทการควบคุมที่เป็นบทบาทสำคัญอีกบทบาทหนึ่งนอกเหนือจากการใช้ประกอบพระราชพิธีสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นบทบาทการควบคุมที่เกิดจากโครงสร้างส่วนบนของสังคมที่จะควบคุมการประพฤติปฏิบัติ โดยบทบาทการควบคุมเกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจในลักษณะต่าง ๆ ผู้วิจัยจะได้อธิบายในรายละเอียดต่อไป

3. ผลการศึกษา

จากการศึกษาคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้าง ผู้วิจัยพบว่า แม้คำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้างจะใช้ประกอบในการพระราชพิธีเท่านั้นไม่ได้มีบทบาทการควบคุมโดยตรงเช่นเดียวกับลิลิตโองการแช่งน้ำ แต่เมื่อศึกษาแล้วผู้วิจัยพบว่าบทบาทการควบคุมในคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้างเป็นบทบาทการควบคุมที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ต่อเนื่องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่จะมากำหนดการประพฤติปฏิบัติ บทบาทดังกล่าวแสดงให้เห็นคู่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ 4 ลักษณะ ได้แก่ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเทพกับพระมหากษัตริย์ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนาง ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้สอนกับผู้ถูกสอน และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพื้นที่ศูนย์กลางอำนาจกับพื้นที่ชายขอบ

3.1 ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเทพกับพระมหากษัตริย์

ความเชื่อเรื่องเทพเป็นความเชื่อที่มีมาอย่างยาวนานในสังคมไทย โดยผูกโยงความคิดกับฐานะและความศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ตามแนวคิดเรื่องเทวราชา (God-King) ซึ่งส่งผลอย่างมากต่อฐานะและการใช้อำนาจของพระมหากษัตริย์ รวมถึงบทบาทหน้าที่ของราษฎรที่พึงกระทำต่อพระมหากษัตริย์ด้วย (เอนก มากอนันต์, 2562, น. 20) ในเนื้อหาของลา 1 บทสดุดีขอพรสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในคำฉันท์ดุष्ฎิสังเวยกล่อมช้างปรากฏเทพองค์สำคัญ ได้แก่ พระพรหม พระอิศวร พระนารายณ์ พระอัคนี พระคเณศ พระเทวกรรม พระโกญจนาเนศวร และพระขันธกุมาร เทพเหล่านี้ล้วนเกี่ยวข้องกับภารกิจกำเนิดช้าง และนอกจากนี้ในบางสำนวนยังปรากฏเทพารักษ์ พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง และพระพนัสบดี การอัญเชิญเทพองค์ต่าง ๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ในคำฉันท์ดุष्ฎิสังเวยกล่อมช้างปรากฏบทบาทการควบคุมที่เกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเทพกับพระมหากษัตริย์ ซึ่งจะส่งผลต่อไปยังบทบาทการควบคุมที่เกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนางด้วย

บทบาทการควบคุมที่เกิดจากคู่ความสัมพันธ์ระหว่างเทพกับพระมหากษัตริย์ในที่นี่เป็นลักษณะการควบคุมการปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อช้างเผือกให้ปกปักษ์รักษา ดูแล ยกย่อง และให้เกิดเกียรติ ตลอดจนการจัดพระราชพิธีสมโภชช้างสำเร็จราบรื่นและเกิดความศักดิ์สิทธิ์มากยิ่งขึ้น ทำให้บ้านเมืองสงบสุข หากพระมหากษัตริย์สามารถดูแลรักษาช้างเผือกให้มีความสุข และทำให้บ้านเมืองสงบสุขได้ก็จะยิ่งควบคุมเหล่าขุนนางให้เชื่อมันและศรัทธาพระมหากษัตริย์ได้มากยิ่งขึ้น โดยไม่ต้องใช้กฎหมายใดๆ คอยควบคุม ซึ่งเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนาง ดังนั้นบทบาทการควบคุมที่เกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจนี้จึงแสดงถึงการควบคุมคนได้ถึง 2 ระดับ ทั้งระดับชนชั้นปกครองและชนชั้นใต้ปกครอง นอกจากนี้ผู้วิจัยสังเกตว่าเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเทพกับพระมหากษัตริย์ที่มีลักษณะเทพคอยควบคุมพระมหากษัตริย์ ขณะเดียวกันเทพก็คอยส่งเสริมเกื้อหนุนบุญบารมีพระมหากษัตริย์ให้มากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากคำประพันธ์ที่ว่า

ขอหม้ออาร์กซ์ทั้งกระบวน รับเครื่องบายศรีพิธีกรรม	ช่วยเชิญชักชวน
.....
ขอคุณเทวาผู้เรื่อง จูงมุ้งมาคุมคุ้มครอง	देखก่องก่องเลื่อง
ฤทธิเทเวศรทั้งผอง	จงช่วยกันป้อง
ขจัดอุปัทวันตราย	
จงคุ้มพระผู้ภักตยา	ให้สราญพระกาย
อริพ่ายแพ้พระภูบาล	
มณฑลอันทรงบริหาร	เกษมไต่ไปปาน
ทั่วนิคมอุดมเทศเขตคาม	

(ประชุมคำฉันท์ดุขฎฐิติสังเวยกล่อมช้าง, 2533, น. 9-10)

คำประพันธ์ข้างต้นปรากฏในเนื้อหาลา 1 บทสดุดี ในคำฉันท์ดุขฎฐิติสังเวยกล่อมพระศรีนราวีสุราชกิริณี พระราชนิพนธ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี แสดงให้เห็นถึงการอัญเชิญเทพองค์ต่าง ๆ จะทำให้พระราชพิธีดำเนินไปอย่างราบรื่น อีกทั้งแสดงให้เห็นบทบาทการควบคุมที่เกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเทพกับพระมหากษัตริย์ เทพทั้งหลายจะคอยคุ้มครองและขจัดภัยอันตรายต่าง ๆ ปกป้องรักษาพระมหากษัตริย์ให้ทรงสำราญ ศัตรูพ่ายแพ้พระมหากษัตริย์ การปกครองบริหารบ้านเมืองก็ราบรื่นและเกิดความสงบสุข หากมองในอีกแง่มุมหนึ่งก็จะส่งผลให้พระมหากษัตริย์ก็ต้องเคารพเทพองค์ต่าง ๆ เพราะเทพองค์ต่าง ๆ คอยช่วยเหลือในด้านการปกครอง ควบคุมความประพฤติของชนชั้นขุนนางข้าราชการและช่วยเสริมให้พระมหากษัตริย์มีบุญบารมีมากยิ่งขึ้น

3.2 ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนาง

บทบาทการควบคุมที่เกิดจากคู่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนางเป็นคู่ความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นบทบาทการควบคุมการประพฤติปฏิบัติตนของขุนนาง โดยการอ้างถึงบุญบารมีของพระมหากษัตริย์เป็นนัยยะของการแสดงถึงผู้มีอำนาจเหนือกว่าที่สามารถควบคุมขุนนางได้ แม้ใน

คำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมข้างไม่ได้หมายถึงขุนนางที่เป็นมนุษย์ก็ตาม แต่หมายถึงข้างเผือกคู่บุญบารมี ในการประกอบพระราชพิธีขุนนางที่เป็นมนุษย์ก็ต้องอยู่ร่วมในพิธีด้วย เมื่อได้ฟังบทอ่านก็ย่อมได้รับฟังว่า ในฐานะของขุนนางต้องปฏิบัติตนอย่างไรต่อพระมหากษัตริย์ ในที่นี้บทบาทการควบคุมจึงเกิดขึ้นกับขุนนางที่เป็นข้างและมนุษย์ด้วย ซึ่งก็เป็นอำนาจของตัวบวรรัตนคติที่สื่อสารไปยังผู้อ่านที่ไม่ได้ถูกกล่าวถึงโดยตรงในเนื้อหาของตัวบวรรัตนคติ นอกจากนี้จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนางก็ได้เน้นย้ำถึงความคิดที่เกี่ยวกับการแสดงความจงรักภักดีที่ขุนนางพึงปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

รักรักษ์ศักดิ์สรรพมहिมา	เป็นคชมหา
มงคลนครควรเฉลิม	
จงมานมาในชต่อเติม	ประดีพัทธ์เผดิม
ผดุงภักดินฤบดี	
โดยประภิกประกอบกัตเวที	ทางธรรมวิถี
ธีรางคเริ่มโบราณ	
แม่เคยคู่พระสมภาร	สมโพธิภินหาร
มหิศราสวามี	

(ประชุมคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมข้าง, 2533, น. 68)

คำประพันธ์ข้างต้นปรากฏในลา 3 เป็นบทสอนข้าง ในคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมข้างทั้ง พระนิพนธ์ของสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส แสดงให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนาง แม้ว่าจะเป็นการสอนข้างให้มีใจที่แสดงความจงรักภักดี กตัญญูต่อพระมหากษัตริย์ แต่โดยนัยแล้วความสัมพันธ์เชิงอำนาจดังกล่าวเป็นบทบาทการควบคุมการประพฤติปฏิบัติของข้าราชการหรือขุนนางที่เข้าร่วมในพิธีให้เป็นไปตามบทบาทหน้าที่ในแต่ละชั้นของสังคม นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่าความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ย่อมจะส่งผลดีต่อข้าราชการหรือขุนนางด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ฤกษ์งาม ฤ ยามชัย	ก็จะได้คระไลสถาน
ราชธานีนามขาน	บุรีรัตนโกสินทร์
สนององค์พระทรงศักดิ์	อภิรักษ์สยามมินทร์
ใกล้บาทพระภูบดินทร์	ยศพะพอจะเพิ่มพูน

(ประชุมคำฉันท์คหฬุภิสงเวยกล่อมช้าง, 2533, น. 33)

จากคำประพันธ์ปรากฏในลา 3 ชมเมือง ในคำฉันท์คหฬุภิสงเวยกล่อมพระเศวตสุรคชาธาร สำนวนของท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ฤ อยุธา การที่ช้างได้เข้ามาในกรุงรัตนโกสินทร์ได้รับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ เมื่อประพฤติปฏิบัติดีก็ย่อมจะได้ยศศักดิ์ที่เพิ่มพูนมากขึ้น เป็นผลดีที่ได้รับจากการกระทำซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่พระมหากษัตริย์มีอำนาจมากกว่าขุนนางด้วยชุดความคิดของความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ อำนาจของพระมหากษัตริย์จึงมีพลังในการสร้างให้เหล่าขุนนางเกิดความรู้สึกว่าคุณภาพความจงรักภักดีเป็นสิ่งที่จะต้องปฏิบัติสอดคล้องกับสถานะบทบาทหน้าที่ของตน ไม่ได้เกิดจากการถูกบังคับ

3.3 ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้สอนกับผู้ถูกสอน

บทบาทการควบคุมที่เกิดจากคู่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้สอนกับผู้ถูกสอน ในที่นี้เป็นกรนำช้างป่าเข้าสู่กระบวนการอบรมขัดเกลาให้เป็นช้างเผือกที่จะเปลี่ยนแปลงสถานะเป็นช้างคู่บุญบารมีของพระมหากษัตริย์ เห็นได้จากชุดความคิดที่ว่าอำนาจของผู้สอนมีบทบาทการควบคุมผู้ถูกสอนให้เชื่อฟังและประพฤติปฏิบัติ จึงมักปรากฏคำที่แสดงการสั่ง คำว่า “จง” ให้ปฏิบัติ และคำว่า “อย่า” ไม่ให้ปฏิบัติ หากปฏิบัติตามคำสอนก็จะได้รับคำชมเชย หากทำผิดก็จะถูกลงโทษ ในที่นี้ผู้สอนก็คือกวี ผู้ถูกสอนคือช้าง เป็นการสอนช้างจากทัศนคติของกวี และสอนช้างในฐานะที่ช้างเป็นขุนนาง จึงต้องมีระเบียบสำหรับประพฤติปฏิบัติตนต่อพระมหากษัตริย์ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในแง่นี้จึงเป็นการแสดงอำนาจที่ยังคงยึดโยงอยู่กับสถานะและบทบาท เมื่อสถานะของช้างเปลี่ยนแปลงไปจากช้างป่าเป็นช้างสำคัญของพระมหากษัตริย์ก็จะต้องประพฤติปฏิบัติตามบทบาท

ของ “ขุนนางที่ดี” กระบวนการขัดเกลาที่นี้จึงเป็นการแสดงอำนาจเพื่อตอบสนอง
อุดมการณ์ความจงรักภักดีของกวีที่พึงมีต่อพระมหากษัตริย์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สอนสั่งตั้งจิตจำนอง	ค่านับในคลอง
คติอันพร้าคำครุ	
อย่าดึงซึ่งเคียดเคืองหู	มาในชมกฤษฎ
จงยินที่ชอบกอบปรตาม	
รู้รักภักดีพยายาม	เพื่อถ้อยฟังความ
ทุกสิ่งทุกส่ำยำเยง	

(ประชุมคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมข้าง, 2533, น. 67-68)

คำประพันธ์ข้างต้นปรากฏในลา 3 เป็นบทสอนข้าง ในคำฉันท์ดุขฎิ
สังเวยกล่อมข้างฟัง พระนิพนธ์ของสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส จะเห็น
ได้อย่างชัดเจนถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้สอนกับผู้ถูกสอน ซึ่งผู้วิจัย
สังเกตว่าการสอนดังกล่าวไม่เพียงเป็นการสอนให้ประพฤติปฏิบัติตนทางกายเท่านั้น
แต่ยังเป็นการสอนที่เน้นย้ำการปฏิบัติทางใจ ดังจะเห็นจาก “มาในชมกฤษฎ” ต้องมี
ใจอ่อนโยนยินดีที่จะปฏิบัติ ดังนั้นลักษณะการสอนข้างที่ปรากฏในคำฉันท์ดุขฎิ
สังเวยกล่อมข้างจึงมีบทบาทการควบคุมโดยอ้อมให้ ขุนนางข้าราชการที่เป็นมนุษย์
ให้ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ “ขุนนางที่ดี” ต้องปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์

สั่งสอนอ่อนเอาใจจำ	อย่าฝ่าฝืนคำ
หมอบถวายภิบาลรักษา	
จงรักพรครผู้บิวิจารณ์	กอบเกื้อเอื้ออา-
ริรักสมัครหมอบถวาย	
พระบาทจอมราชนฤบาล	จักเปรมโปรดปราน
เป็นยานอันยอดคชา	

(ประชุมคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมข้าง, 2533, น. 55-56)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นเนื้อหาใน ลา 4 สอนช้าง ในคำฉันท์ดุष्ฎิสังเวย กลุ่มพระเสวตสรวรรรณ ส่วนวนของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อยากรยางกูร) จะเห็นว่าวิสอนให้ช้างจำและทำตามคำสั่งสอนของหมอควาญ โดย “อย่าฝ่าฝืนคำ” ให้รักใคร่มีความเกื้อกูลเอื้ออารีต่อหมอควาญและเหล่าข้าราชการบริพาร หากประพฤติปฏิบัติตามคำสอนดังกล่าวก็จะได้เป็นช้างพาหนะที่โปรดปรานของ พระมหากษัตริย์

สุจริตคิดบำเพ็ญเพียร	รักรู้รักเรียน
ภักดีแด่พระภูผดินทร์	
รักษายศศักดิ์อัครกรินทร์	เพื่อพระสยามินทร์
ชีวิตพอพ้อมยอมพลี	
เจกเช่นพระคชนกบตี	นเรศวรทรงมี
“ไชยานุภาพ” อาบชัย	
ไว้ชื่อไว้ชาติราชไทย-	รายศศขไทย
ไว้ในประวัติศาสตร์ชาติสยาม	

(ประชุมคำฉันท์ดุष्ฎิสังเวยกลุ่มช้าง, 2533, น. 34-35)

คำประพันธ์ข้างต้นนี้เป็นเนื้อหาใน ลา 4 สอนช้าง ในคำฉันท์ดุष्ฎิสังเวย กลุ่มพระเสวตสรวรรรณ ส่วนวนของท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา ความ น่าสนใจในเนื้อหาการสอนช้างนี้แสดงให้เห็นบทบาทการควบคุมที่เกิดจากความ สัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้สอนกับผู้ถูกสอน กวีเน้นให้เห็นว่าช้างควรมีความ ซื่อสัตย์สุจริต รักที่จะเรียนรู้ ภักดีต่อพระมหากษัตริย์ รักษายศศักดิ์ของตนเพื่อพระ มหากษัตริย์ และที่สำคัญคือ การยอมพลีชีวิตของตน โดยกวีได้เปรียบกับเจ้าพระยา ไชยานุภาพ ซึ่งเป็นช้างทรงของสมเด็จพระนเรศวรที่พระองค์ทรงใช้ในการทำศึกกับ พระมหาอุปราชา การสละตนเองในการสงครามจะเป็นเกียรติและสร้างชื่อเสียงให้ แก่ตนเองสมกับเป็นช้างเผือกคู่บารมี คำสอนต่างๆ เหล่านี้ล้วนเป็นกระบวนการ ชัดเกล้าช้างป่าที่นำไปสู่การเป็นช้างทรงคู่บารมีที่สัมพันธ์กับวาทกรรมเรื่อง “การเป็น ขุนนางที่ดี”

สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้สอนกับผู้ถูกสอน ผู้วิจัยเห็นว่ากวีใช้กลวิธีการสร้างอารมณ์ที่สัมพันธ์กับบทบาทการควบคุมทางใจ กวีเน้นย้ำโดยใช้คำว่า “อย่า” กล่าวคือ “กวีเกลียดล่อมปลอบประโลมให้ช่างตัดสายสัมพันธ์ระหว่างช่างป่าจากสายพันธุ์และสายตระกูล ซึ่งเป็นแนวคิดแยกสัตว์ออกจากสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติดั้งเดิม” (ธัญญา สังขพันธานนท์, 2556, น. 268) ทั้งนี้การนำแนวคิดเรื่องอำนาจมาศึกษาทำให้เห็นได้ถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างคนกับช่างได้อย่างชัดเจนผ่านกลวิธีทางภาษาที่เป็นการปลอบประโลมและการสอน แต่โดยนัยแล้วเป็นการคุกคามธรรมชาติให้ยอมจำนนทั้งทางกายและทางใจ ดังคำประพันธ์คำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมพระเสวตรวรวรรณ ส่วนหนึ่งของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เนื้อหาในบทลาไพรที่ว่า

ข้าพ้ออย่าหวงมะพะวง	บิตรพงศ์แด่ผ่าพันธุ์
ข้าพ้ออย่าโศกมนะกะตัน	คณญาติแล่นธุ์พงศ์
ข้าพ้ออย่าคิดคชอันเป็น	มิตรเล่นละเลิงหลง
แล่นเลี้ยวประลองจรนดง	สรนุกนี้สำเร็จเยาว์
ข้าพ้ออย่ามุ่งกระมลตริก	ค่านิ่งนิกสำนักนี้เนา
แนวเถื่อนแลโขดศิขรเขา	ณ ลำห้วยละหานธาร

(ประชุมคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช่าง, 2533, น. 51)

หรือในคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช่างฟัง พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสที่ว่า

ข้าแม่อย่ามีมนะค่านิ่ง	ทรรทิงทเวชอาวรณ์
วงศาและมารดาบิตร	มิตรพันธุ์ภรรดา
ข้าแม่อย่าคิดคณะอันสัตถุ-	จรเพื่อนพนาทวา
ข้าแม่อย่าหมางมันสอา-	ดูรด้วยดนัยไกล
ข้าแม่อย่านึกนิกสร	บริพารในพงไพร
ข้าแม่อย่าอาวรณ์ฤทัย	ทุกขถึงพนานต์พนม

(ประชุมคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช่าง, 2533, น. 66)

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้สอนกับผู้ถูกสอนนี้ก็นำไปสู่บทบาทการควบคุมที่แสดงให้เห็นว่า กวีผู้ประพันธ์ในที่นี่คือผู้สอน ซึ่งสังเกตว่ากวีที่ประพันธ์คำฉันท์ดุष्ฎิสังเวยกล่อมข้างแต่ละสำนวนเป็นบุคคลที่อยู่ในชนชั้นนำและเกี่ยวข้องโดยตรงกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ดังนั้นเมื่อกวีถูกครอบด้วยอุดมการณ์ความจงรักภักดี และวาทกรรมของ “การเป็นขุนนางที่ดี” ต้องยินยอมทั้งกายและใจ เนื้อหาการสอนข้างจึงเน้นข้อปฏิบัติที่ขุนนางต้องปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์ เช่น การเชื่อฟังคำสั่งสอนของหมอคณาญ ระมัดระวังกริยา ชื่อสัตย์สุจริต รักษาศกศักดิ์ของตน และไม่เพียงแต่จะเน้นหลักปฏิบัติทางกายยังเน้นการปฏิบัติทางใจให้ตัดสายสัมพันธ์กับถิ่นเดิม

3.4 ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพื้นที่ศูนย์กลางกับพื้นที่ชายขอบ

ในคำฉันท์ดุष्ฎิสังเวยกล่อมข้างนำเสนอภาพของพื้นที่เมืองและพื้นที่ป่าที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพื้นที่ศูนย์กลางการปกครองกับพื้นที่ชายขอบ ในที่นี้กวีได้ใช้การพรรณนาภาพของพื้นที่ที่แสดงถึงนัยความสัมพันธ์เชิงอำนาจ กล่าวคือพื้นที่เมืองคือศูนย์กลางอำนาจการปกครอง ส่วนพื้นที่ป่าคือพื้นที่ชายขอบ

คำว่า “ป่า” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2563) ความหมายแรก ป่า หมายถึง “น. ที่ที่มีต้นไม้ต่าง ๆ ขึ้นมา, ถ้าเป็นต้นสัก เรียกว่า ป่าสัก, ถ้าเป็นต้นรัง เรียกว่า ป่ารัง, ถ้ามีพรรณไม้ชนิดใดชนิดหนึ่งขึ้นอยู่มาก ก็เรียกตามพรรณไม้นั้น เช่น ป่าไผ่ ป่าคา ป่าหญ้า” ส่วนความหมายที่สอง ป่า หมายถึง “(กฎ) น. ที่ดินรวมตลอดถึง ภูเขา ห้วย หนอง คลอง บึง บาง ลำน้ำ ทะเลสาบ เกาะ และที่ชายทะเล ที่ยังมีต้นไม้บุคคลได้มาตามกฎหมาย” จากความหมายของคำว่า “ป่า” ที่ผู้วิจัยนำมาใช้ในบทความนี้พบว่า “ป่า” มีลักษณะเป็นพื้นที่ที่มีต้นไม้ รวมถึงภูเขา ห้วย หนอง คลอง บึง ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะของพื้นที่ป่าที่ปรากฏในคำฉันท์ดุष्ฎิสังเวยกล่อมข้าง

พื้นที่ป่าที่ปรากฏในคำฉันท์ดุष्ฎิสังเวยกล่อมข้างเป็นส่วนเนื้อหาของบทลำไพร กวีนำเสนอภาพพื้นที่ป่า 2 ลักษณะ ได้แก่ พื้นที่ป่าที่เป็นถิ่นที่อยู่

ยากลำบาก และพื้นที่ป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ ที่น่าสนใจ คือ กวีมักจะนำเสนอภาพของพื้นที่ป่าที่เมื่อช้างอาศัยอยู่แล้วจะรู้สึกทุกข์ยากลำบากทั้งกายและใจมากกว่าที่จะนำเสนอภาพของพื้นที่ป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ โดยนัยหนึ่งแสดงให้เห็นว่าการนำเสนอภาพของพื้นที่ที่มีลักษณะแตกต่างกันนี้แสดงให้เห็นชนบทการประพันธ์ด้านเนื้อหาของคำฉันท์ดุश्ฎิสังเวยกกลุ่มช้างมีบทบาทการควบคุมความคิดของกวีที่ต้องการเน้นการโน้มน้าวใจและปลอบประโลมให้ช้างไม่อาลัยอาวรณ์ถิ่นที่อยู่เดิม เนื้อหาในส่วนของบทลาไพรจึงต้องนำเสนอความทุกข์ยากลำบากที่ช้างจะต้องพบเมื่ออยู่ในป่า ดังคำประพันธ์ในคำฉันท์กลุ่มช้างครั้งกรุงเก่า ที่ว่า

๑ แต่นี้จึงสร้างสระเสบาย	ทุกข์หลังอันเคย
พิบากลำบากเหลือใจ	
๑ เมื่ออยู่ป่าดงพงไพร	หากินเองใน
พนานตยาคงหนักหนา	
๑ หนึ่งโสดผู้นทรายตริงตรา	นอนแนบหินผา
กระด้างกระเดื่องทั้งตัว	
๑ แต่เปือกตมทรายมัว	บ มิได้พอกพัว
เพราะนายแลควาญรักษา	

(คำฉันท์ดุश्ฎิสังเวย คำฉันท์กลุ่มช้าง ครั้งกรุงเก่า และคำฉันท์คชกรรมประยูร, 2545, น. 70-71)

การนำเสนอให้เห็นความยากลำบากของช้างป่าเมื่อต้องอาศัยอยู่ในป่าซึ่งจะต้องหาอาหารเอง ต้องนอนบนหิน แต่หากไปอยู่เมืองความทุกข์ต่าง ๆ ครั้งที่อยู่ในป่าจะหมดไป ร่างกายก็จะไม่เป็นดินทราย เพราะมีนายและควาญคอยดูแลการนำเสนอภาพพื้นที่ป่าในลักษณะนี้ก็เป็นไปตามความคิดของกวีที่ผลักดันพื้นที่ป่าให้เป็นพื้นที่ชายขอบที่ไม่น่าอยู่

ส่วนที่กวีนำเสนอภาพพื้นที่ป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ หรือพรรณนาความสวยงามรื่นรมย์ของพื้นที่ป่านั้นก็เพื่อแสดงให้เห็นว่าการได้อยู่อาศัยในป่าที่มี

ความสมบูรณ์ก็ไม่สำคัญเท่ากับการได้มอบความรัก การมีใจทดแทนพระคุณ และการได้ทำหน้าที่เป็นพระราชพาหนะของพระมหากษัตริย์ ในที่นี้ความอุดมสมบูรณ์ของป่าจึงไม่สำคัญกับช้างทรงของพระมหากษัตริย์ กล่าวได้ว่าความสุขส่วนตนก็ไม่สำคัญเท่ากับหน้าที่ที่ตนได้รับมอบหมายและพึงปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์ บทบาทหน้าที่จึงมีอำนาจครอบงำและกำหนดว่าให้ปฏิบัติในเรื่องใดบ้าง ซึ่งย้าให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าแม้พื้นที่ป่าจะอุดมสมบูรณ์นำอยู่เพียงใดก็ถูกผลักให้พื้นที่ป่ากลายเป็นพื้นที่ขายขอบที่ไม่เหมาะสมกับช้างสำคัญของพระมหากษัตริย์ ดังคำประพันธ์ในคำฉันท์ดุขฎิสังเวยก กลุ่มพระศรีนรารัฐราชกิริณี พระราชนิพนธ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ที่ว่า

นักษัตรจะส่งรุจระยับ	วียกับวิเชียรฉาย
ชมดาราจิดสบาย	สุขล้ำจะรำพัน
นำชมสุกานนสะคราญ	ฤตุวารพร้อมสรรพ
สุดแสนสนุกนิตยคริน	ปิติเหมเปรมปรีดี
ถึงแม้จะอาลัยพนา	ก็จจะคลา ณ บูรี
ด้วยรักนรินทรบดี	มนมุ่งผดุงคุณ
.....
เป็นราชพาหนะพระปิ่น	นครินทร์สถาผล
จะมุ่งมนัสหทยดล	อภิวันทนาการ

(ประชุมคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกกลุ่มช้าง, 2533, น. 13)

ส่วนคำว่า “เมือง” ที่ปรากฏในคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกกลุ่มช้างมีนัย หมายถึง เมืองต่าง ๆ ในประเทศไทย เมืองราชธานี เช่น กรุงศรีอยุธยา กรุงเทพมหานคร หรือเมืองสำคัญที่เป็นที่มาของช้างเชือกสำคัญ เช่น เมืองยะลา กรุงเทพมหานคร ยะลา นอกจากนี้ คำว่า “เมือง” ยังมีนัยว่า “เมืองไทย” อีกด้วย ในแง่นี้พื้นที่เมืองจึงเป็นพื้นที่ของศูนย์กลางอำนาจการปกครอง

พื้นที่เมืองที่ปรากฏในคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกกลุ่มช้างมีบทบาทการควบคุมความคิดและความรู้สึกให้ช้างคล้อยตามว่า การเข้ามาอยู่ในเมืองจะสะดวกสบาย

มากกว่าการอยู่ในป่า ซึ่งเป็นความคิดของกวีที่แสดงออกตามความคิดของมนุษย์ ดังที่สุเรเดซ โซติอูมพันธ์ (2559ข, น. 23) กล่าวว่า “สำหรับเวิร์ท⁵ เมืองไม่ได้เป็นเพียงแค่พื้นที่ที่อยู่แน่นิ่ง เป็นที่รองรับกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ หากแต่เมืองเป็นพื้นที่ที่มีปฏิสัมพันธ์กับคนที่ดำรงอาศัยอยู่อย่างซับซ้อน เป็นพื้นที่ที่มีบทบาทหล่อหลอมพฤติกรรมและนิสัยของคนเมือง สามารถควบคุมและกระตุ้นวิถีคิดของคน” ดังจะเห็นได้จากบทชมเมืองที่ว่า

กรุงเทพมหานคร- มหิตมหาพารา	ยก็สมวิสิฐฐาน
ตีกรามก็ตรูตรา	สุมดั่งเมลืองทอง
เรือนร้าน บ เป็นรอง	ทศนามมีตอง
วัดวาพระอาราม	บุรใดในโลกา
วังหลวงกิ่งงมตา	ก็อร่ามสุวภา
เรามีวิชาช่าง	ยลแล้วเกษมศานต์
ชาวต่างประเทศชาน	วิธีสร้างประกอบงาน
แลที่กระทำกร	สรแล้ววิชม
เป็นกองกระทรวงกรม	รัฐบาลสมฤษฏีสม
	และทบวงแผนกดี

(ประชุมคำฉันท์ดุษฎีสังเวยกล่อมช้าง, 2533, น. 14-15)

คำประพันธ์ข้างต้นปรากฏในลา 3 ชมเมือง คำฉันท์ดุษฎีสังเวยกล่อมพระศรีนรารัฐราชาภิริณี พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เป็นการพรรณนาถึงความเจริญ ความยิ่งใหญ่ และความสวยงามของกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นเมืองที่มีแต่ความสุขสบาย อีกทั้งยังเป็นที่ตั้งของสถานที่สำคัญที่เป็นศูนย์กลางการปกครอง และอีกนัยหนึ่งการพรรณนาถึงความเจริญรุ่งเรืองของเมืองก็เป็นการแสดงถึงการเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ได้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองได้ก็เกิดจากพระมหากษัตริย์ปกครองบ้านเมืองได้ดี

⁵ หลุยส์ เวิร์ท (Louis Wirth) นักวิชาการเกี่ยวกับเมืองจากมหาวิทยาลัยชิคาโก (สุเรเดซ โซติอูมพันธ์, 2559ข, น. 23)

ในคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล้อมพระเศวตสุรคชาธาร สำนวนของท่านผู้หญิง สมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา กวีได้พรรณนาภาพของเมืองและแสดงให้เห็นว่า เมื่อช้างป่าเข้ามาอยู่ในเมืองเป็นช้างทรงของพระมหากษัตริย์ก็จะถูกหล่อลอม อบรมบ่มนิสัยและในที่สุดก็จะลี้มถิ่นที่อยู่เดิมหรือป่าได้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พ้อจักสนานสนุก	นิระทุกชะสุขเกิน
มองเมืองยะลาเจริญ	และจะลี้มพนาสันต์
อาคารสถานรัฐ	ก็อุบัตถกครัน
ตรูตาสถาบัน	และสง่าศาลากลาง

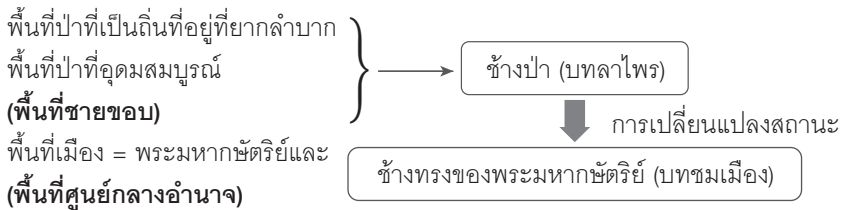
(ประชุมคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล้อมช้าง, 2533, น. 31)

จากคำประพันธ์ข้างต้นเมื่อช้างป่าจะต้องเข้ามาทำหน้าที่เป็นช้างทรงของพระมหากษัตริย์ก็ต้องเข้ามาอยู่ในเมือง ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีความเจริญ พบแต่ความสุข และไม่มีความทุกข์ และเมื่อพบความสุขต่างๆ ก็จะมีป่า ซึ่งเป็นถิ่นที่อยู่เดิม

จากที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่าการที่กวีนำเสนอภาพพื้นที่ป่า 2 ลักษณะคือ ภาพของพื้นที่ป่าที่เป็นถิ่นที่อยู่ที่ถูกขยำกล่าบากและพื้นที่ป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ และภาพของพื้นที่เมืองที่เจริญรุ่งเรืองล้วนแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างศูนย์กลางอำนาจกับพื้นที่ชายขอบ เนื่องจากสถานะของช้างที่เปลี่ยนแปลงไปจากช้างป่าเป็นช้างทรงของพระมหากษัตริย์ ช้างป่าจึงต้องเข้าสู่กระบวนการอบรมและขัดเกลาให้มีความประพฤติและลักษณะนิสัยที่เหมาะสมกับการเป็นช้างสำคัญคู่บารมีของพระมหากษัตริย์ได้ ในแง่นี้พื้นที่ป่าจึงกลายเป็นพื้นที่ชายขอบ พื้นที่เมืองศูนย์กลางอำนาจการปกครองมาแทนที่ นอกจากนี้ยังพบการประพันธ์ด้านเนื้อหาของคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล้อมช้างที่ต้องแสดงให้เห็นการตัดความสัมพันธ์ของช้างป่าจากถิ่นที่อยู่เดิม ไม่ว่าจะพื้นที่ป่าจะมีลักษณะที่ยากลำบากหรือน่ารื่นรมย์เพียงใดก็ไม่อาจอยู่ในป่านั้นได้ (ดังจะเห็นได้จากเนื้อหาในบทลาไพร) เพื่อไปทำหน้าที่ของตนและไปอยู่ในถิ่นที่อยู่ใหม่

(ดังจะเห็นได้จากเนื้อหาในบทชมเมือง) ดังจะเห็นได้จากแผนภาพความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพื้นที่ศูนย์กลางอำนาจกับพื้นที่ชายขอบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงสถานะของข้างป่าเป็นข้างทรงของพระมหากษัตริย์ที่สัมพันธ์กับเนื้อหาในคำฉันท์ดุष्ฎีสั่งเวยกล่อมข้าง

ภาพที่ 1 ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพื้นที่ศูนย์กลางอำนาจกับพื้นที่ชายขอบ

จากแผนภาพแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ศูนย์กลางอำนาจกับพื้นที่ชายขอบ พื้นที่เมืองเป็นพื้นที่ที่ข้างต้องเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงสถานะต้องเข้าสู่กระบวนการอบรมขัดเกลา บทบาทการควบคุมที่เกิดจากการอยู่ในพื้นที่เมืองจึงมีเพิ่มมากขึ้น และเป็นบทบาทการควบคุมที่สัมพันธ์กับสถานะของข้างที่ต้องคอยรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ พื้นที่ป่าจึงกลายเป็นพื้นที่ที่ถูกลดความสำคัญจนกลายเป็นพื้นที่ชายขอบนั่นเอง

4. บทสรุปและอภิปรายผล

จากการศึกษาวิจัยพบว่า คำฉันท์ดุष्ฎีสั่งเวยกล่อมข้างมีบทบาทการควบคุมซึ่งเกิดจาก คู่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจใน 4 ลักษณะ ได้แก่ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเทพกับพระมหากษัตริย์ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนาง ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้สอนกับผู้ถูกสอน และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพื้นที่ศูนย์กลางอำนาจกับพื้นที่ชายขอบ

ผู้วิจัยเห็นว่าบทบาทการควบคุมในคำฉันท์ดุष्ฎีสังเวยกล่อมข้างที่เกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเทพกับพระมหากษัตริย์ แสดงให้เห็นว่าแม้คนไทยจะมีความคิดความเชื่อเรื่องพระมหากษัตริย์เป็นสมมติเทพ แต่เนื้อหาของคำฉันท์ดุष्ฎีสังเวยกล่อมข้างก็ปรากฏการอัญเชิญเทพองค์ต่าง ๆ ที่เข้ามาบันดาลให้การพระราชพิธีสมโภชข้างเป็นไปด้วยความราบรื่น และควบคุมการปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อข้างเผือก ต้องคอยดูแลปกป้องรักษาให้ข้างเผือกมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี เมื่อข้างเผือกมีความสุขสมบูรณ์ก็จะส่งเสริมให้อำนาจความศรัทธาเกิดขึ้นกับพระมหากษัตริย์ได้มากยิ่งขึ้น สอดคล้องกับความคิดเรื่องข้างเผือกสัจจะของผู้มีบุญบารมีตามคติจักรพรรดิราชา ความเจริญของบ้านเมืองและเกื้อหนุนพุทธศาสนา นอกจากนี้ผู้วิจัยเห็นว่าขนบการประพันธ์ด้านเนื้อหาในบทสวดดีขอพรสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปรากฏในคำฉันท์ดุष्ฎีสังเวยกล่อมข้างทุกสำนวนจึงยิ่งเน้นย้ำให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าความคิดเรื่องเทพก็เป็นกรอบคิดสำคัญที่กำหนดให้กวียังคงต้องนำเสนอเนื้อหาส่วนดังกล่าว ซึ่งทำให้กวีไม่สามารถแหวกขนบจากกรอบการประพันธ์วรรณกรรมประเภทนี้ได้

บทบาทการควบคุมในคำฉันท์ดุष्ฎีสังเวยกล่อมข้างที่เกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนางเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกิดจากบทบาทหน้าที่ กล่าวคือพระมหากษัตริย์มีอำนาจตามบุญบารมี มีคุณสมบัติพิเศษที่เหนือกว่าจึงทำให้เกิดกลไกที่ควบคุมการประพฤติการปฏิบัติของขุนนาง กลไกสำคัญที่ถูกผลิตขึ้นและเห็นได้อย่างชัดเจน คือ ชุดความคิดเรื่องความซื่อสัตย์จงรักภักดี ซึ่งสัมพันธ์กับวาทกรรม “การเป็นขุนนางที่ดี” ทำให้ขุนนางมีการประพฤติปฏิบัติที่อยู่ในกรอบของกฎเกณฑ์ ดังจะเห็นได้ว่า ข้างป่าเมื่อเปลี่ยนสถานะเป็นข้างทรงของพระมหากษัตริย์ก็นับได้ว่าเป็นขุนนาง กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ข้างต้องเรียนรู้และเข้าสู่กระบวนการขัดเกลาทางสังคม อีกทั้งความคิดเรื่องความจงรักภักดีนี้เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองอุดมการณ์ราชาธิปไตยที่อยู่คู่กับสังคมไทยมาเป็นเวลานาน ให้มีความแข็งแกร่งมั่นคงมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงรอยต่อของการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่ต้องแสดงถึงความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์ การพบข้างเผือกจึงเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยเน้นย้ำความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์

ได้มากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากคำประพันธ์ในคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวย กล่อมพระเศวต-
คชเดชน์ดิลกฯ พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิป
ประพันธ์พงศ์ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ฉำรงพระวงศ์จัก-	วิพิทักษ์บุรีรมย์
จวบสัปดาห์มงคลสม	สิริรัตนโกสินทร์
บุญพอชะลอตั้ง	ชิวะพึงสยามิตร
เกลิงศักดิ์พระนคริน	ตระพำห์คชาเจลา

(ประชุมคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้าง, 2533, น. 42-43)

ชุดความคิดเรื่องความจงรักภักดีถูกผลิตซ้ำและเน้นย้ำให้เห็นได้อย่างชัดเจน จากบทบาทการควบคุมที่เกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้สอนกับผู้ถูกสอน การสอนที่ปรากฏในบทสอนข้างเป็นการสอนผ่านความคิดของกวี ผู้วิจัยสังเกตว่า กวีผู้ประพันธ์คำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้างทุกสำนวนที่นำมาศึกษาวิจัยนั้นล้วนมี สถานะและบทบาทอยู่ในชนชั้นนำไทย คำสอนต่าง ๆ ที่เน้นย้ำความคิดเรื่องความ จงรักภักดี การประพฤติปฏิบัติของการเป็นขุนนางที่ดีเหมาะสมกับสถานะจึงถูกส่ง ต่อและผลิตซ้ำไปสู่ข้างป่าเมื่อเปลี่ยนสถานะเป็นข้างทรงของพระมหากษัตริย์ (หรือการเปลี่ยนสถานะเป็นขุนนาง) ได้อย่างกลมกลืนและเป็นธรรมชาติที่สัมพันธ์ กับโครงสร้างของเนื้อหาในคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้าง

บทบาทการควบคุมที่เกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพื้นที่ ศูนย์กลางอำนาจกับพื้นที่ชายขอบแสดงให้เห็นว่า พื้นที่เมืองที่เป็นศูนย์กลางอำนาจ การปกครองถูกเน้นย้ำให้ความสำคัญอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำฉันท์ดุขฎฐิ สังเวยกล่อมช้างในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น คำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมพระศรีนราวีสุ ราชกิริณี พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้างสำนวนนี้แสดงให้เห็นการผลึกพื้นที่ป่าให้เป็นพื้นที่ชายขอบ เนื่องจากพระองค์นำเสนอภาพของพื้นที่ป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ แต่ความ อุดมสมบูรณ์และน่ารื่นรมย์ของพื้นที่ป่าก็ไม่ได้มีความสำคัญเท่ากับการได้มาอาศัย

อยู่ในพื้นที่เมืองที่เป็นศูนย์กลางอำนาจการปกครองของพระมหากษัตริย์ หรือ กรุงเทพมหานคร นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่าแม้พื้นที่ป่าจะน่าอยู่น่ารื่นรมย์เพียงใดก็ไม่เหมาะสมกับช้างป่าที่เปลี่ยนแปลงสถานะเป็นช้างทรงของพระมหากษัตริย์ ดังนั้นการย้ายถิ่นที่อยู่จึงเป็นสิ่งที่จะต้องปฏิบัติ และเป็นปฏิบัติการอำนาจระหว่างพื้นที่ที่มีบทบาทการควบคุมและคอยกำหนดสภาพความเป็นอยู่ หรือหากมองในอีกแง่มุมหนึ่งการเดินทางของช้างป่าจากพื้นที่ป่าสู่พื้นที่เมืองแสดงให้เห็นการเพิ่มบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ให้มากยิ่งขึ้น สัมพันธ์กับการได้ช้างเผือก ซึ่งเป็นสมบัติของพระมหากษัตริย์ตามแนวคิดจักรพรรดิราช พระราชอำนาจและบุญบารมีของพระมหากษัตริย์แผ่ขยายไปในทุกพื้นที่

คำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้างเป็นวรรณคดีที่ใช้ประกอบพระราชพิธีสำคัญของพระมหากษัตริย์ เป็นวรรณคดีที่ใช้อ่านประกอบในพิธีการขึ้นระวางช้างสำคัญของพระมหากษัตริย์ ทำให้ชนบการประพันธ์คำฉันท์ดังกล่าวต้องมุ่งเน้นที่การเฉลิมพระเกียรติของพระมหากษัตริย์ เนื้อหาในส่วนต่าง ๆ ในคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้างจึงต้องแสดงให้เห็นถึงบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทการควบคุมในฐานะของผู้ปกครองตามโครงสร้างของการปกครองของไทย ที่ศูนย์กลางแห่งการปกครองอยู่ที่พระมหากษัตริย์ อีกทั้งสะท้อนถึงความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์ ความมั่นคงจะเกิดขึ้นได้ส่วนหนึ่งย่อมมาจากความจงรักภักดีของขุนนางข้าราชการ และเน้นย้ำให้เห็นว่าความจงรักภักดีเป็นคุณสมบัติสำคัญของขุนนางที่ดี นอกจากอุดมการณ์ความจงรักภักดีจะถูกผลิตซ้ำจากการประกอบพระราชพิธีสมโภชช้างแล้วก็ยังถูกผลิตซ้ำผ่านการเรียบเรียงเนื้อหาในคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้างทุกยุคทุกสมัย

จะเห็นว่าแม้คำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้างจะมีจุดมุ่งหมายหลักในการประพันธ์ขึ้นเพื่อใช้ประกอบในพระราชพิธีสมโภชระวางช้างสำคัญ แต่ก็เห็นได้ว่าตัวบทวรรณคดีได้แฝงบทบาทการควบคุมสังคมไว้ได้อย่างแนบเนียน และขณะเดียวกันก็แสดงถึง “อำนาจ” ของตัวบทวรรณคดีได้อย่างเด่นชัด

เอกสารอ้างอิง

- คำฉันท์ดุขฎฐิสังเวย คำฉันท์กล่อมช้าง ครั่งกรุงเก่า และคำฉันท์คชกรรมประยูร. (2545). กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- คำยวง วราลีทธิชัย, หม่อมหลวง. (2547). คำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้าง จากพิธีกรรมสู่วรรณกรรมคำสอน. *วารสารเมืองโบราณ*, 30(1), 105–113.
- คำยวง วราลีทธิชัย, หม่อมหลวง. (2549). มองวรรณกรรมพระราชพิธีในฐานะวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ. *วรรณวิทัศน์*, 6, 31–71.
- จารุณี วงศ์ละคร. (2561). อำนาจชี้ชะตาในทัศนะของ มิเชล ฟูโกต์. *วารสารปริธาน*: *วารสารวิชาการด้านปรัชญาและศาสนา*, 14(1), 136–162.
- ชัยรัตน์ พลมุข. (2552). *วรรณคดีประกอบพระราชพิธีสมัยรัตนโกสินทร์: แนวคิดธรรมราชากับกลวิธีทางวรรณศิลป์* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- ธัญญา สังขพันธานนท์. (2556). *วรรณคดีสี่เขียว กระบวนทัศน์และวาทกรรมธรรมชาติในวรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ: นาคร.
- ธานีรัตน์ จัตตะศรี. (2555). ลิลิตพระบวณพยุหยาตราทางสถลมารคและชลมารค: จากพระราชพิธีสู่วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ. *วารสารมนุษยศาสตร์*, 19(1), 39–62.
- บาทยัน อิมล้าราษฎร. (2559). *วรรณคดีพระราชพิธี*. นครปฐม: คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ประชุมคำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้าง*. (2533). กรุงเทพฯ: ครุสภาลาดพร้าว.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2563). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. สืบค้น 21 พฤษภาคม 2563 จาก <http://www.royin.go.th/dictionary/index.php>
- สมเกียรติ วันทะนะ. (2557). อำนาจของประเทศ 2. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, 40(2), 1–18.
- สมเกียรติ วันทะนะ. (2561). โองการแข่งน้ำ: อำนาจของการสถาปนา หรืออำนาจของการจับจอง. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, 44(1), 19–40.
- สุรเดช โชติอุดมพันธ์. (2559ก). *ทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์ตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 20*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรเดช โชติอุดมพันธ์. (2559ข). *อ่านเมือง เรื่องคนกรุง: วรรณกรรม วิถีความสัมพันธ์ และภาพแทนของพื้นที่*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสาวณิต จุลวงศ์. (2555). ร่วมอภิรมย์ หรือข่มขืน: มุมมองใหม่ต่อบทศักรยในวรรณคดีไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. *วารสารศิลปศาสตร์*, 12(2), 175–209.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2562). *คิดอย่างมีเซด พูโกต์ คิดอย่างวิพากษ์* (พิมพ์ครั้งที่ 3).

กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์.

เอนก มากอนันต์. (2562). *จักรพรรดิราช คติอำนาจเบื้องหลังชนชั้นน้ำไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 2).

กรุงเทพฯ: มติชน.